

ВІДГУК

на дисертацію Красько Ольги Іванівни «Джерела мемуарного характеру другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст. з історії Харківського університету» на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни

Дисертація Красько О. І. присвячена актуальній темі, що дає нові уявлення про джерельну базу до вивчення університетської історії. Цілком підтримую ключову ідею дисертантки, яка актуалізуючи тему зауважила на наявності «асиметрії університетської пам'яті та домінування в інтелектуальному просторі єдиного офіційного історичного нарративу» (с. 13) внаслідок використання документів переважно офіційного походження. Тому досвід аналізу університетської мемуаристики, запропонований в даній дисертації, що враховує зміни у методологічних підходах гуманітарних наук, є доволі продуктивним і корисним для сучасного історіографічного процесу. Дана кваліфікаційна робота містить системне бачення названої наукової проблеми й засвідчує результативне її розв'язання.

Дисертація узгоджена з планами науково-дослідної теми кафедри історіографії, джерелознавства та архівознавства ХНУ ім. В. Н. Каразіна «Проблеми історіографії та інтелектуальної історії Східної Європи та новітнього часу» (держреєстраційний № 0112U004748).

Відповідно до профілю спеціальності об'єктом дисертації обрано «комплекс джерел мемуарного характеру», для якого предметом означено їх «атрибутивні, текстологічні, репрезентативні особливості» (с.14).

Хронологічні межі належно обґрунтовані у вступі й відповідають темі й предмету дисертації. Завдання дисертації чітко розкривають програму дослідження університетської мемуаристики й підпорядковані поставленій меті. Щоправда, на мій погляд, мета сформульована дещо некоректно. Дослідниця визначає метою дисертації «проведення системного дослідження процесу атрибуції та оцінки репрезентативності комплексу джерел...» (с. 15). По-перше, таке формулювання містить тавтологію, оскільки лексема «дисертація» походить від латинського «дослідження» (див.: Етимологічний словник української мови: у 7 т. / гол. ред. О. С. Мельничук. К.: Наук. думка, 1985. Т. 2. С. 75). По-друге, мета – це уявний або бажаний остаточний стан системи, «те, чого хтось прагне, чого хоче досягти, ціль» (див.: Великий тлумачний словник української мови / укл. і гол. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. С. 661). На мою думку «проведення системного дослідження» не може бути метою, оскільки в такому формулюванні запропоновано процес, для якого не встановлено кінцевий пункт досягнення. Вважаю, що в меті слід було вказати на очікуваний (або досягнутий) результат, власне заради якого й виконувалася дисертація.

Розгляд історіографічних аспектів за темою дисертацію охоплює твори від 1855 до 2016 р. Дисертантка розглянула такі аспекти мемуаристики, як дефінітивний, археографічний, джерелознавчий, комунікативно-функціональний

та методологічний. Приділено увагу й спеціальній мемуаристиці – академічній, гендерній, культурологічній.

Проте у ґрунтовному аналізі історіографії за темою дисертації не знайшли відображення такі, на мій погляд, важливі аспекти. По-перше, у підрозділі відсутні рефлексії щодо ключового поняття дисертації – «джерел мемуарного характеру». Дисертантка вживає такі ключові лексеми як «мемуари», «спогади», «мемуарні джерела». Між тим у вступі дослідниця зауважила на особливому значенні саме терміну «джерела мемуарного характеру». Вважаю, що доцільно було б показати, хто запропонував таку категорію джерел. По-друге, підрозділ не дає ніякого уявлення про західноєвропейський чи північноамериканський досвід історіографії мемуаристики. Та й українська історіографія подана вельми лапідарно. Вважаю, що з цих питань мала б бути певна рефлексія авторки дисертаційного твору.

У джерелознавчому підрозділі дисертантка розкриває сутність та функції мемуарів, вказує на їх місце в комплексі історичних джерел університетської історії. Показано ретроспективу введення мемуарів до літературного процесу. Простежено історіографічну традицію щодо класифікації мемуарів як історичних джерел за різними ознаками. Дисертантка цілком слушно зауважила на дихотомічності мемуарів як художніх творів та історичних документів водночас. Запропоновано порівняльний аналіз мемуарів з іншими різновидами писемних, усних та аудіовідеоджерел, використаних в дисертації. За результатами аналізу літератури з теорії джерелознавства дисертантка вводить поняття «джерела мемуарного характеру», до складу яких зараховує мемуари, «меморіальні есе», усні спогади та щоденники (с. 43–44). При цьому О. І. Красько наголосила, що «термін «меморіальні есе» пропонується вперше» (с. 44). Гадаю, потрібні додаткові пояснення, в якому сенсі дисертантка заявляє про першість на вживання такого словосполучення. Наприклад щонайпізніше 2011 р. датується саме під назвою «меморіальне есе» твір «Спалення під Куп'янськом» Володимира та Олени Ребриків (Режим доступу: http://club.apostrof.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=28:volodymyrrebrik&catid=9:literatura&Itemid=115), яке вказане в бібліографічному списку навчального посібника Л. В. Коломієць «Український художній переклад та перекладачі 1920–30-х років» (Вінниця, 2015).

Слід також зауважити, що дисертантка проаналізувала переважно радянську та російську літературу з мемуарного джерелознавства. Вельми лаконічно згадано твори українських джерелознавців. Праці ж західноєвропейських, північноамериканських чи інших дослідників мемуарної проблематики, окрім російського перекладу з англійської книги П. Томпсона (с. 46). Причини такої вибіркості історіографії в дисертації не вказані. Не зважаючи на те, що дослідниця наголосила на дуальності мемуарів, історіографічному й джерелознавчому підрозділам, на мою думку, бракує сучасної української літературознавчої історіографії (напр. творів Н. Любовець, Н. Мажари, Т. Черкашиної та ін.) з мемуаристики.

О. І. Красько розглянула в дисертації комунікативний аспект мемуарних джерел, але мова йде про документну комунікацію. Мемуарні документи з системно-комунікаційних позицій мають структуру й функції. Структури

мемуарних джерел в дисертації О. І. Красько ретельно проаналізовані й охарактеризовані. Вважаю, що в рамках заявленої теми дисертації продуктивним було б розкрити й функції мемуарних джерел, про які йдеться в роботі. Гадаю варте пояснення й питання про прагматику різноманітних класифікацій мемуарних джерел, про які йшлося в джерелознавчому підрозділі.

У теоретико-методологічному розділі дисертантка обговорює питання наукової критики мемуарів, логічного, текстологічного та порівняльного їх аналізу, осмислення мемуарів як історико-культурного та історико-психологічного явища. Дисертація містить висвітлення теоретико-методологічних підходів західних вчених (Х. Вайта, Є. Доманської, К. Нейдера, Е. Ф. Лофітуса, М. Хальбвакса, П. Хаттона, Я. Ассмана, П. Нора). Для розкриття інформаційного потенціалу мемуарних джерел дисертантка використовує авторську розробку професора С. І. Посохова, за якою використовуються своєрідні «маркери» відповідних інформаційних полей. Текстуальний аналіз мемуарних джерел, як вказано в дисертації, здійснювався шляхом контент-аналізу та спеціального програмного пакета MAXQDA (v.10). Для проведення аналізу автобіографічного досвіду в усних джерелах застосовано наративний підхід. Окреслені теоретико-методологічні засади та методичні прийоми в цілому дають систематизоване уявлення про реалістичність дослідницьких практик дисертантки.

Однак, по-перше, заслуговує на детальне розкриття (хоча б у додатках) власне методика С. І. Посохова. По-друге, при заяві про використання контент-аналізу відсутні не тільки історіографія, а й пояснення того, який з його видів вжито в роботі, яка його методика. По-третє, кількаразове згадування про застосування пакета програм MAXQDA в дисертації не дає уявлення, в який спосіб оброблялася інформація, що позбавляє читача можливості верифікувати результати дослідження О. І. Красько.

У другому розділі приділено увагу мемуарам і щоденникам другої половини ХХ – початку ХХІ ст., що відображають історію Харківського університету. В рамках цього розділу висвітлюються традиція університетської мемуаротворчості у ХХ – на початку ХХІ ст., окремі аспекти джерелознавчого аналізу та інформаційний потенціал комплексу мемуарів і щоденників. Дисертантка виокремила «офіційний радянський», «неопублікований радянський», «діаспорний» та «сучасний український» напрями цієї меморіальної колекції. У цьому розділі знову вказано на застосування контент-аналізу та пакету MAXQDA (с. 61). Вважаю, що доцільно було б детальніше розкрити методику такого аналізу з огляду на те, що дослідниця далі оперує порівняльними лексемами «збільшився» і «зменшився». Наприклад дисертантка стверджує, що «відсоток національно забарвлених слів зменшився» (с. 62). Перевірити валідність результатів аналізу без цього читач не може.

Достоїнством даного й інших розділів дисертації слід назвати ретельність й багатофакторність аналізу мемуарних джерел, насиченість фактами, хронологічна та персоналійна точність. Водночас дисертантка, подаючи відомості про діаспорну/емігрантську мемуаристику (с. 67) не вказує бібліографічних даних.

У підрозділі «Джерелознавчий аналіз комплексу мемуарів і щоденників з історії Харківського університету другої половини ХХ ст.» розкрито «історію формування та функціонування в історико-культурному просторі комплексу джерел мемуарного характеру...» (с. 72). Такий історичний підхід дозволив дисертантці з'ясувати основні етапи творення університетських мемуарних джерел. Дослідниця розкрила зміст евристичної роботи, визначила напрями формування опублікованого мемуарного комплексу, факультетське представництво у мемуаротворчості. Окрім друкованих матеріалів у дисертації використані аудіовідеодокументи, отримані за проектом «Відеоісторія: Харківський університет у моєму житті». В рамках джерелознавчого аналізу проведено класифікацію документів на мемуари-«сучасні історії» та мемуари-автобіографії. Тут важливим є досвід дисертантки щодо вироблення критеріїв джерел саме мемуарного жанру, що дозволило цілком аргументовано відокремити від них біографічні нариси. Схвальної оцінки заслуговує такий документно-комунікаційний прийом як встановлення мотивів і причин створення мемуарів. Це дозволило виявити такі спонукальні чинники як досягнення «меморіального віку», запровадження мемуаротворчих проектів, саморефлексія мемуаристів та ін. Обґрунтовано також періодизацію створення спогадів, яка «базується на зіставленні двох хронологічних рядів – часу написання рукописних спогадів і часу появи опублікованих» (с. 83). Визначення складу авторів спогадів логічно доповнило уявлення про походження мемуарних джерел університету.

Від підрозділу, присвяченому джерелознавчим аспектам мемуаристики, логічно очікувати висновків щодо автентичності, достовірності, репрезентативності, повноти, оригінальності тощо. На жаль такі висновки відсутні.

У підрозділі «Інформаційний потенціал комплексу мемуарів і щоденників з історії Харківського університету другої половини ХХ ст.» з'ясовано «специфіку джерел мемуарного характеру» (с. 88), розподілених за «офіційним радянським», «неопублікованим радянським», «діаспорним» та «сучасним українським» напрямками. На жаль в роботі не вказано, який сенс дисертантка вкладає в поняття «інформаційне поле» та «інформаційний потенціал», тому читачеві доводиться інтуїтивно з'ясовувати ці дефініції.

Інформаційні поля, що відповідають напрямкам мемуарних джерел, охарактеризовано наборами лексем, що за задумом дослідниці правлять за певні «індикатори» цих напрямів. Проте така метода як на мене виглядає не зовсім переконливо, оскільки набір лексем, як це можна побачити в самій дисертації мають не універсальний, а доволі варіативний склад навіть у межах одного інформаційного поля. Не чітко показано й принцип, за яким такі лексеми відбиралися.

У розділі розглянуто й сюжетну лінію спогадів, в структурі якої визначено подію вступу до університету, академічну та студентську щоденність, дано характеристики професорсько-викладацького та студентського контингенту. Професійно розкрито структурні особливості мемуарів-«історій університету», мемуарних нарисів про вчених, мемуарних частин історичних нарисів про навчальний заклад. З'ясовано основну тематичну наповненість

мемуарних джерел другої половини ХХ – початку ХХІ ст. (особливості розвитку навчального закладу, життя університетської корпорації, характеристика професорсько-викладацького складу, історія підрозділів та університетські явища).

Третій розділ дисертації присвячено аналізу «меморіальних есе» про викладачів Харківського університету другої половини ХХ ст. Тут висвітлені традиції створення меморіальних збірок у навчальному закладі, розкрито текстологічні та археографічні аспекти їх дослідження, а також структурні та змістові особливості «меморіальних есе». На сторінках розділу детально розкрито історію й етапи підготовки та публікації, авторські колективи й укладачів, персональний склад героїв меморіальних колекцій. Проаналізовано також факультетське представництво в археографічній діяльності.

У підрозділі «Текстологічний та археографічний аспекти дослідження меморіальних збірників» представлено три стратегії едиційної діяльності (довготривале і самостійне видання меморіальних серій; довготривала співпраця з іншими установами довкола видань; підготовки поодиноких меморіальних робіт підрозділами) (с. 118). Щоправда ця структура за логікою мала б звучати у висновковій частині підрозділу. Обширний фактичний матеріал, що відображає названі стратегії, майстерно подано в цьому підрозділі.

У підрозділі «Особливості «меморіальних есе»: побудова тексту, емотивність та змістове навантаження» на основі міждисциплінарного підходу простежено традицію створення меморіальних текстів спогадів про викладачів Харківського університету другої половини ХІХ ст. Дисертантка проаналізувала постійні та змінні складники спогадів, виділила основний концепт, покладений в основу тексту «меморіального есе». Вельми інформативною є розвідка емоційних рис спогадів залежно від соціальних стосунків автора та героя (родичі, учні, колеги, студенти). Цілком слушно дисертантка визначає людину як базовий концепт «меморіальних есе».

У розділі «Усні спогади з історії Харківського університету другої половини ХХ ст.» висвітлено процеси формування комплексу усно-історичних джерел, проаналізовано їх репрезентативність, меморіальні функції та емоційні компоненти цих документів. Усно-історичні спогади очевидців та учасників подій справді містять неофіційну інформацію, цінність якої зростає залежно від належного дотримання певних вимог процедури інтерв'ювання. До того ж не завжди учасники подій мали можливість опублікувати свою пам'ять. За таких обставин, погоджуюся з дисертанткою, усні оповіді стають незамінним доповненням до мемуарних творів та меморіальних есе, що дозволяє виправити наявну асиметрію історичної пам'яті.

У підрозділі «Формування комплексу усних спогадів з історії Харківського університету другої половини ХХ ст.» розкрито технологію усноісторичного опитування. Спрямовуючим документом для інтерв'ю стала анкета, що охоплює питання стосовно «навчального процесу, наукової і громадської діяльності в університеті, студентсько-викладацького побуту і дозвілля, університетську символіку, відносини в студентській корпорації та ін.» (с. 148). Одним із дослідницьких результатів слід назвати особистий внесок О. І. Красько в

розроблення опитувального формуляру та організації проведення інтерв'ю викладачів та співробітників Харківського університету. В результаті було зібрано й опрацьовано понад 200 усних оповідей, що склали солідну джерельну базу з історії навчального закладу й за темою дисертації. На відміну від попередніх, у цьому розділі не лише декларуються певні методи та прийоми аналізу, а й детально розкрито весь технологічний ланцюжок збирання та аналізу інтерв'ю, що забезпечує валідність результатів дослідження й дає реальну можливість оцінити джерелознавчі характеристики такого документного масиву. Дисертанткою виявлені документні лакуни усної історії університету за другу половину 1940-х рр., встановлено зв'язок між статеві-віковою структурою респондентів та частотними показниками інтерв'ю за хронологічними періодами. Формалізований масив даних на основі інтерв'ю та супровідних документів до них дозволив дисертантці з'ясувати професійні категорії респондентів, проаналізувати гендерний аспект. Доречно зазначено, що в цілому масив усних свідчень сформований за випадковою вибіркою, тобто респондентів обирали неупереджено, безякихось наперед визначених пріоритетів. Відтак можна дійти висновку, що наявний й проаналізований масив інтерв'ю формує репрезентативну вибірку випускників Харківського університету другої половини ХХ ст., що збільшує довіру до загальних результатів змістового аналізу такого гранд-нарративу.

Аналіз усно-історичного масиву 1940–1980-х рр. дозволив дисертантці окреслити чотири інформаційні поля щодо історії університету, кожне з яких отримало добре аргументовану характеристику у підрозділі «Репрезентативність комплексу усних спогадів з історії Харківського університету другої половини ХХ ст.». Надані описи інформаційно насичені й дають адекватне уявлення про зміст університетського життя студентів, викладачів та співробітників. Окрему увагу дисертанткою приділено аналізу емоційних та меморіальних компонент усних спогадів, що засвідчує професійне володіння нею сучасними методиками дослідження текстів.

Основне зауваження до даного розділу дисертації полягає у доволі скромних висновках (с. 193) порівняно із вагомим авторським науковим проектом, результати якого були в ньому викладені, що доводять чотири наукові публікації О. І. Красько.

Висновки дисертаційного дослідження інформативні, системно викладені й вичерпно відповідають завданням дисертації.

Додатки містять список публікацій здобувача за темою дисертації, довідкові матеріали та результати систематизації джерел мемуарного жанру, з якими вона працювала. Вони вигідно доповнюють змістову частину основного тексту дисертації. Щоправда тут не знайшли відображення анкети усно-історичних опитувань, програмні лістинги комп'ютерної обробки мемуарних джерел. Припускаю, що брак таких додатків може бути пов'язаний з необхідністю дотримання законодавства про авторське право.

Зміст автореферату та публікацій, у т. ч. у фахових виданнях, адекватно відображають результати проведеного дослідження. Твір О. І. Красько є авторським оригінальним дослідженням, що містить верифіковані висновки,

засвідчує комплексне й ефективне застосування різноманітних наукових принципів, підходів, методів та методик.

Висловлені вище зауваження й пропозиції мають дискусійний або рекомендаційний характер й принципово не спростовують наукових результатів дисертації О. І. Красько.

Дисертація Красько Ольги Іванівни «Джерела мемуарного характеру другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст. з історії Харківського університету» відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженому постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р. зі змінами, затвердженими постановами кабінету Міністрів України № 656 від 19 серпня 2015 р. та № 1159 від 30 грудня 2015 р., а її авторка заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни.

Офіційний опонент:

доктор історичних наук, професор,

завідувач кафедри історії України

Дніпровського національного університету

імені Олеся Гончара

 Ю. А. Святець

